

Tadeusz Kołosowski, Henryk Skorowski, Jan Gliściński

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 59/1, 129-135

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. PUBLIKACJE. 1. Chrystologia Ojców Kościoła. — 2. Eucharystia w życiu Kościoła pierwszych wieków. II. SPRAWOZDANIA, Mariologia Ojców Kościoła w okresie przednicejskim. Symposium patrystyczne, Rzym, 18—19 marca 1988 r.*

I. PUBLIKACJE

1. Chrystologia Ojców Kościoła

Gdy analizujemy historię teologii, a zwłaszcza dzieje sporów w zakresie podstawowych problemów teologicznych, możemy bez wątpliwa stwierdzić, że centralne miejsce zajmuje w nich refleksja na temat osoby Jezusa Chrystusa. Jak poświadcza historia chrześcijaństwa, nauka Kościoła dotycząca tego zagadnienia kształtowała się często w toku ostrych kontrowersji. Pojawiające się już od początków heterodoksyjne poglądy na temat tajemnicy Boga, istoty poszczególnych osób Trójcy Świętej, głównie zaś osoby Syna Bożego, jak też wzajemnych między nimi relacji, były zarazem czynnikiem przemawiającym za ściślejszym określeniem prawowiernej nauki Kościoła.

Dzisiejszy teolog mając do dyspozycji takie bogactwo poglądów o różnorodnej treści i przeciwstawnych często zapatrywaniach, staje przed problemem odgraniczenia wiary od błędu oraz określenia historycznych uwarunkowań, które doprowadziły do takiego właśnie, a nie innego ukształtowania się nauki chrystologicznej. Przekazywanie tych spraw ludziom żyjącym w naszych czasach w sposób dogłębny i uporządkowany jest możliwe jedynie w oparciu o intensywne studium, dokonane na bazie źródełowej. Wyrazem takiej właśnie pracy jest książka A. Grillmeiera SJ pt. *Jesus Christus im Glauben der Kirche*, Verlag Herder, Freiburg-Basel-Wien. T. 1: *Von der apostolischen Zeit bis zum Konzil von Chalcedon (451)* — 1979.¹ T. 2/1: *Das Konzil von Chalcedon. Rezeption und Widerspruch (451—518)* — 1986.

Autor tej książki jest cieszącym się międzynarodowym uznaniem historykiem dogmatów i wykładowcą w Wyższej Szkole Filozoficzno-Teologicznej we Frankfurcie nad Menem. Jest on także autorem, mającego dotychczas pięć wydań, trytomowego dzieła pt. *Das Konzil von Chalcedon*. Dzieło *Jesus Christus im Glauben der Kirche* — to owoc ponad dwudziestopięcioletniej pracy naukowej autora. Zaplanował on wydanie tej pozycji w trzech tomach, z których dwa już zostały wydane. Tom pierwszy ukazuje rozwój nauki chrystologicznej począwszy od pierwszych określeń osoby Chrystusa, a skończywszy na dwóch wielkich Soborach: Efeskim (431) i Chalcedońskim (451). W tomie drugim autor przedstawił tę problematykę w okresie od Soboru Chalcedońskiego do czasów Grzegorza Wielkiego. Tom trzeci będzie poświęcony rozwojowi chrystologii do Soboru Frankfurckiego (794).

Dzieło swoje otwiera autor przedmową, w której prezentuje jego genezę oraz cel. Rozdział pierwszy, zatytułowany *Od Biblii do Ojców* ukazuje wpływ centralnych wypowiedzi i tekstów biblijnych na poglądy chrystologiczne Ojców Kościoła oraz wczesnochrześcijańskich pisarzy i teologów, jak też podstawowe założenia i metody dotyczące obcowania Ojców z chrystologią

* Redaktorem niniejszego biuletynu jest ks. Jan Gliściński SDB, Warszawa.

¹ Por. *Collectanea Theologica* 50 (1980) z. 3, 213—217.

biblijną. W rozdziale następnym autor omawia w szeroki sposób tradycję pozanowotestamentalną, przedstawiając obraz Chrystusa w teologii judeochrześcijańskiej, naświetlając dyskusję teologiczną na temat judeochrześcijaństwa, omawiając źródła służące do jego poznania, wyszczególniając wreszcie chrystologię imienia oraz chrystologię angelologiczną jako zasadnicze motywy rozwoju chrystologii judeochrześcijańskiej.

Przechodząc do innych środowisk kształtujących naukę na temat Syna Bożego A. Grillmeier przedstawia obraz Chrystusa w tradycji ludowej, chrystologię heretyków (ebionici, adopcjanizm, doketyzm, gnostycyzm) oraz świadectwa o Jezusie pasterzy i nauczycieli Kościoła (Klemens Rzymski, Ignacy Antiocheński, Meliton z Sardes i Ireneusz z Lyonu). Podsumowując zaś znaczenie chrystologii II wieku autor stwierdza, że okres ten przyniósł wiarę w Jezusa Chrystusa jako prawdziwego Boga (w reakcji na niektóre grupy racjonalizujące) i prawdziwego Człowieka (w walce z doketyzmem). Spór z gnostykami doprowadził do sformułowania podstaw historii zbawienia, jak również określenie istotnych właściwości chrześcijańskiego Zbawcy. W okresie tym wystąpiły też, zdaniem autora, problemy, które w następnych wiekach rozpatrywane będą na kanwie różnorodnych opinii i gwałtownych polemik: problem relacji pomiędzy Ojcem i Logosem oraz kwestia zjednoczenia w Chrystusie Bóstwa i Człowieczeństwa.

Próby rozwiązania pierwszego z tych problemów podjęli się apologety, Hipolit, Tertulian, Klemens Aleksandryjski i Orygenes. Dokonali oni równocześnie pierwszej gruntownej refleksji na temat natury Chrystusa. Podkreślając jej jedność, nadawali jej bardziej intuicyjny niż spekulatywny charakter. W okresie od Orygenesusa do Soboru Efeskiego nauka na temat Logosu rozwijała się w kontekście jego relacji względem Ojca oraz Wcielenia. Autor kładąc akcent na dwóch zasadniczych schematach, wypracowanych w tradycji patrystycznej: *Logos — Sarks* i *Logos — Anthropos*, ukazuje w ich świetle pozycje zajmowane przez poszczególnych teologów w IV i V wieku. Następnie A. Grillmeier omawia okres, który określa mianem epoki soborowej w chrystologii. Rozpoczyna się on Soborem Efeskim, kończy zaś Soborem Konstantynopolskim III, zwołanym jako reakcja na monoteletyzm. Pierwsza część tego okresu — od Efezu do Chalcedonu — charakteryzowała się dyskusjami teologicznymi na temat rzeczywistości osoby Jezusa Chrystusa.

W pierwszej części drugiego tomu dzieła autor przedstawia rozwój poglądów chrystologicznych od Soboru Chalcedońskiego do cesarza Justyniana. Sformułowanie soborowe: „jedna osoba w dwóch naturach” miało być drogą pośrednią pomiędzy chrystologią rozdzielenia a chrystologią wymieszania, głoszonych odpowiednio przez Nestoriusza i Eutychesa. W określeniach tych kryła się nadzieja na rozwiązanie kontrowersyjnego wówczas problemu. Gdyby — mówi autor — nadzieja ta rzeczywiście się spełniła, formuła chalcedońska weszłaby spokojnie i bez żadnej sensacji do wiary i do teologii Kościoła, nie zwracając na siebie zbyt dużej uwagi. Tymczasem rozwój wypadków potoczył się inaczej. Sobór Chalcedoński stał się czynnikiem, który przyczynił się do rozłamu, jaki ciąży na Kościele do dnia dzisiejszego.

Autor w swojej książce dokonuje także prezentacji i analizy źródeł, jakie musi wziąć pod uwagę teolog, zajmujący się chrystologią. W tym celu wylicza zbiory akt synodalnych, tak ortodoksyjnych, jak i heterodoksyjnych, synopsy synodalne, dzieła historyczne i hagiograficzne oraz florilegia, kateny, katalogi heretyków, omawiając zarazem herezje chrystologiczne właściwe dla poszczególnych okresów. Sprawy związane z recepcją uchwał soborowych autor rozpoczyna od działalności cesarza Marcjana. Mocne poparcie władzy imperialnej dla Chalcedonu nie potrafiło jednak zapewnić przyjęcia jego postanowień we wszystkich środowiskach kościelnych wschodniej części Cesarstwa. Autor ukazał przy tym zaangażowanie papieża Leona I w dzieło obrony ortodoksyjnej chrystologii.

ks. Tadeusz Kotowski SDB, Warszawa-Łomianki

2. Eucharystia w życiu Kościoła pierwszych wieków

Rok 1987 był w polskiej rzeczywistości czasem szczególnego zgłębiania i przybliżania prawdy o Eucharystii poprzez nauczanie papieskie i szeroko rozumiane duszpasterskie oddziaływanie w związku z odbywającym się Kongresem Eucharystycznym. Z powodu tego niecodziennego wydarzenia ukazało się wiele publikacji, w których zagadnienie Eucharystii poddane zostało wieloaspektowym refleksjom: biblijnym, dogmatycznym, liturgicznym. Jest to o tyle istotne, że nauczanie i wychowanie eucharystyczne winno dokonywać się także w oparciu o odpowiednią lekturę. Wśród tych publikacji na szczególną uwagę zasługuje praca zbiorowa *Pokarm nieśmiertelności. Eucharystia w życiu pierwszych chrześcijan*, pod red. ks. W. Myszora i ks. E. Stanuli, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1987, s. 271.

Zasadniczą wartością tej książki jest to, iż stanowi ona próbę sięgnięcia do źródeł, powstałych w czasie, w którym Eucharystia kształtowała w dołączny sposób codzienne życie wiernych. O pierwszych chrześcijanach zwykło się mówić, że byli to inni ludzie, tzn. iż w samym centrum zepsutego świata, jakim był Rzym czy Grecja, potrafili dokonać wielkiej rewolucji miłości i dobra. Działo się zaś tak dlatego, że ich życie było konsekwencją pełnego zaangażowania się, wyrażanego w słowach: „My bez Eucharystii żyć nie możemy”. Ludzie ci świadomi byli tego, iż Eucharystia jest szkołą prawdziwie chrześcijańskiego życia, prawdziwej miłości, która z kolei stanowi właściwy styl życia i postępowania chrześcijanina. Dlatego też sięganie do skarbcza pierwszych wieków, kiedy Eucharystia była autentycznym źródłem miłości Boga i człowieka, jest konieczne, w celu kształtowania pobożności eucharystycznej.

Publikacja *Pokarm nieśmiertelności* w zasadniczej części dotyczy tematyki eucharystycznej u wczesnochrześcijańskich pisarzy. Stąd jej podstawową treść stanowią artykuły znanych polskich teologów z różnych środowisk naukowych, w których podejmują oni tę tematykę u poszczególnych Ojców Kościoła: św. Justyna (ks. M. Rymuza), św. Ireneusza (ks. B. Częsz), Origenesa (S. Kalinkowski), św. Atanazego (ks. S. Longosz), św. Cyryla Jerozolimskiego (bp E. Ozorowski), św. Jana Chryzostoma (ks. E. Staniek), Tertuliana (ks. K. Obrycki), św. Cypriana (ks. T. Kaczmarek), św. Hilarego (ks. E. Stanula), św. Ambrożego (ks. P. Liibera), św. Augustyna (ks. W. Eborowicz, ks. J. Gliściński); o Eucharystii w problematyce doketyzmu i gnostycyzmu pisze w swoim artykule ks. W. Myszor.

Tematyka Eucharystii u poszczególnych pisarzy poprzedzona jest ukazaniem szerokiego tła uwarunkowań, jak środowisko i konkretne wydarzenia dziejowe, oraz wydobyciem podstawowych etapów i kierunków jej rozwoju (bp E. Ozorowski). Te szczegółowe opracowania kończą refleksje natury ogólniejszej, dotyczące Eucharystii u mnichów pachomiańskich w IV w. (o. B. Degórski), liturgii eucharystycznej jako sakramentalnego uczestnictwa w liturgii niebiańskiej (ks. A. Żurek) oraz Mszy św. w liturgiach zachodnich (ks. J. Miazek). Formę szerszego zakończenia stanowi bibliografia, zawierająca zestaw publikacji polskich na temat Eucharystii w okresie patrystycznym (Cz. Mazur). Posłowie (ks. E. Stanula) ukazuje w syntetyczny sposób zasadnicze prawdy dotyczące rozumienia Eucharystii przez pierwszych chrześcijan oraz jej powiązania z innymi tajemnicami Bożego Objawienia. Publikacja wzbogacona została licznymi tekstami i wypowiedziami wczesnochrześcijańskich pisarzy na temat Eucharystii w tłumaczeniu na język polski.

Choć omawiana publikacja książkowa nie ma charakteru syntetycznego opracowania nauki Ojców Kościoła o Eucharystii ani nie jest historią rozwoju doktryny o tej tajemnicy wiary w pierwszych wiekach Kościoła, co m.in. uwidoczniła się w dowolności wyboru wczesnochrześcijańskich pisarzy, jak również w formie i aspektach opracowania ich myśli, która w wielu

przypadkach jest tylko zasygnalizowana, co jednak pozwala z całą wyrazistością zrozumieć współczesnemu czytelnikowi, czym była Eucharystia dla pierwszych chrześcijan. Ukazywanie tego okresu życia Kościoła wydaje się ze wszech miar wartościowe, sięganie zaś do niego potrzebne i konieczne dla kształtowania pobożności eucharystycznej dzisiejszych chrześcijan.

ks. Henryk Skorowski SDB, Warszawa-Łomianki

II. SPRAWOZDANIA

Mariologia Ojców Kościoła w okresie przedniecickim

Symposium patrystyczne, Rzym, 18—19 marca 1988 roku

W dniach 18—19 marca 1988 r. Wydział Literatury Chrześcijańskiej i Klasycznej Papieskiego Uniwersytetu Salezjańskiego w Rzymie zorganizował symposium poświęcone mariologii Ojców Kościoła trzech pierwszych wieków. Powitania uczestników oraz przedstawienia mówców i zarysu całej problematyki dokonał prof. S. Felici. Słowo wstępne wygłosił rektor Uniwersytetu Laterańskiego bp P. Rossano, który w swoim wystąpieniu wskazał na bezcenny wkład Ojców w rozwój i obronę ortodoksyjnej mariologii.

Następnie głos zabrał prof. I. De La Potterie z Instytutu Biblijnego w Rzymie. Wziął on najpierw za przedmiot swoich rozważań określenie *gratia plena* (*kecharitoméne*) — Łk 1, 28, a następnie *passus Quod nascetur sanctum...* — Łk 1, 35b. Czasownik grecki *charitōō* posiada znaczenie przyczynowe: „uczynić miłym”. Tak twierdzi współczesna egzegeza krytyczna, która proponuje, by *kecharitoméne* tłumaczyć jako „uczyniona miła” Bogu, w ten bowiem sposób wyrażona zostaje przemiana, która się dokonała w Maryi przez łaskę. Pierwotna tradycja patrystyczna (grecka) widziała w *kecharitoméne* aliterację słowa *chaire*, co miałyby oznaczać zaproszenie do radości. Dopiero później, praktycznie począwszy od okresu bizantyjskiego albo też karolińskiego, interpretowano *kecharitoméne* jako „cała święta (*panhagia*), zawsze święta”. *Passus* Łk 1, 35b: *Quod nascetur sanctum...* byli różnie tłumaczeni na przestrzeni wieków. Z historycznego punktu widzenia można wskazać na cztery główne sposoby odczytywania tego tekstu: 1. Święte, które się narodzi, będzie nazwane Synem Bożym. 2. To, co się narodzi święte, będzie nazwane Synem Bożym. 3. To, co się narodzi, będzie święte i nazwane Synem Bożym. 4. To, co się narodzi, będzie nazwane świętym Synem Bożym. Drugi i trzeci sposób czytania był szeroko stosowany w okresie patrystycznym. W nowszych czasach, do niedawna jeszcze, przeważał niemal wyłącznie wariant trzeci. Współczesna egzegeza krytyczna opowiada się za drugim sposobem odczytywania tego tekstu. Zarówno *kecharitoméne*, jak i *Quod nascetur sanctum* stanowią dwa interesujące przypadki dla studiów o charakterze komparatystycznym w zakresie egzegezy krytycznej i historii interpretacji patrystycznej.

M. Simonetti w swoim wystąpieniu mówił również na temat *passusu* Łk 1, 35, który stanowił ważne świadectwo biblijne w sporach chrystologicznych pod koniec II i w pierwszych dziesiątkach lat III w., ponieważ jest w nim wskazany sposób Wcielenia. Dzięki Ireneuszowi, Tertulianowi i Nowacjanowi możemy dowiedzieć się na temat jego interpretacji nie tylko ze strony autorów katolickich, lecz również ich przeciwników, tj. ebionitów i monarchian o różnych tendencjach. Na interpretacjach tych odbił się w zdecydowany sposób zamęt, jaki powstał pomiędzy doktryną chrystologiczną dostatecznie rozwiniętą i refleksją pneumatologiczną zaledwie rozpoczętą, której nie zdołał zahamować nawet kryzys montanistyczny. Widoczna jest bowiem przy interpretowaniu Łk 1, 35 tendencja do stawiania na drugim planie roli

Ducha Świętego i koncentrowania całej operacji na boskim Logosie, który zstępuje i wciela się w Maryi. Właśnie w środowiskach heterodoksyjnych funkcja Ducha Świętego jest lepiej ukazana, lecz za to kosztem redukcji Chrystusa do zwykłego człowieka. Jednak już u Ireneusza widoczna jest trynitarna interpretacja tego passusu, która dopiero w II poł. IV wieku zostanie niemal powszechnie zaakceptowana.

E. Peretto przedstawił problematykę związaną z imieniem Maryi i rolę, jaką pełni ona w kodeksach biblioteki gnostyckiej z Nag Hammadi. Pisma te, które należą do starożytnej literatury chrześcijańskiej, niekiedy są zgodne, niekiedy zaś niezgodne z ortodoksyjną mariologią. W koptyjskiej *Ewangelii Tomasza* w logionie 114 jest mowa o Jezusie zmartwychwstałym, który przyniósł zbawienie całemu rodzajowi ludzkiemu. Do osiągnięcia go trzeba jednak, by człowiek stał się „duchem żyjącym”. W logiach 20–22 Maryja dowiaduje się, że uczniowie należą do klasy psychików, Ona zaś wejdzie do Królestwa niebieskiego dzięki przewycięzeniu przeciwnstwa mężczyzna—kobieta, tzn. przez powrót do pierwotnej jedności, czyli do „Adama” przedrajskiego. Uprzywilejowaną rozmówczynią Jezusa zmartwychwstałego w *Ewangelii Tomasza* jest Maria Magdalena, podczas gdy Matka Jezusa wspomniana jest jedynie w sposób pośredni. W koptyjskiej *Ewangelii Filipa* w logionie 32 jest mowa o trzech kobietach noszących imię Maryja. Jak się okazuje są to trzy odcienie tej samej rzeczywistości. W ewangelii tej Maryja znika w pewnym momencie jako kobieta, żyje jednak w postaci obrazu-symbolu. Według logiów 17, 82 i 83 imię Maryi posiada dwa znaczenia: eufemiczne i historyczne. W pierwszym przypadku imię to oznacza Ducha Świętego, w drugim zaś Maryję z Nazaretu. W logionie 55 mamy do czynienia z gloryfikacją Marii Magdaleny jako kobiety doskonałej i miłowanej przez Jezusa, podczas gdy Jego Matka pozostaje jakby w cieniu. W *Ewangelii Prawdy* występuje interesujący paralelizm Jan Chrzciciel — Jezus. Pierwszy narodził się ze starego łona, drugi natomiast wyszedł z łona dziewiczego. Paralelizm ten występuje również w *Pistis Sophia*.

B. Amata przedstawił gnozę antymaryjną w *Ewangelii Tomasza*. W niewielu stosunkowo logiach tego apokryfu jest mowa o niewiastach. Jest rzeczą trudną sprecyzować znaczenie tych logiów, które odnoszą się do Maryi, Matki Jezusa. Nie wiemy bowiem, co ich autor zamierzał wyrazić wtedy, kiedy refleksja teologiczna na temat tajemnicy Chrystusa była lub też stawała się powoli centrum wiary chrześcijańskiej. Z kolei F. Bergamelli scharakteryzował oryginalność wiary maryjnej u św. Ignacego z Antiochii. Mówca dokonał wnikliwej analizy pięciu passusów listów biskupa, tj. Ef 7, 2; 18, 2; 19, 1; Smyr 1, 1; Trall 9, 1. Mariologia św. Ignacego jest mocno osadzona na tym wszystkim, co zawierają księgi Pisma Świętego. Wyznaje on wiarę w boskie macierzyństwo Dziewicy z Nazaretu. Przeciw gnostyckim doświadczeniom twierdzi, że Syn Boży przyobłócił ciało ludzkie rzeczywiście w łonie Maryi. Ta zaś jest Dziewicą bez skazy, a zarazem Matką Chrystusa — Głowy. M. Maritano mówił następnie na temat mariologii św. Justyna, który bronił ortodoksyjnej wiary przed błędami, jakie próbowały wkraść się do niej. Chodziło zwłaszcza o negowanie boskiego macierzyństwa Maryi i jej dziewictwa. Apologeta ten w dyskusji z poganami wyjaśnia, że mamy tutaj do czynienia nie z mitem, lecz z tajemnicą. W dialogu z Żydami odwołuje się do prorocत्व starotestamentalnych. Znajdując natchnienie u św. Pawła, który stosuje paralelizm Adam—Chrystus, Justyn tworzy paralelizm Ewa—Maryja.

C. Riggi przedstawił problematykę dziewictwa Maryi i czystości dziewczęcej poruszanej w okresie tzw. drugiej sofistyki. Mówca wskazał na proces dwójakiego rodzaju, tj. hellenizację orędzia chrześcijańskiego oraz chrystianizację grecko-rzymskiego hellenizmu. Wskutek zetknięcia się tych dwóch światów doszło do rozkwitu legendy maryjnej. Dobrym tego przykładem jest apokryficzna *Protoewangelia Jakuba*. Z kolei A. Orbe mówił w swoim wystąpieniu na temat mariologii św. Ireneusza z Lyonu, według którego „wę-

żeł nieposłuszeństwa Ewy został rozwiązany przez posłuszeństwo Maryi; co dziewica Ewa związała przez swą niewiarę, to Dziewica Maryja rozwiązała przez swą wiarę" (*Adv. haer.* III, 22, 4). Maryja jest antytypem Ewy, Ewa natomiast jest typem Maryi. Mówca przedstawił mariologię biskupa Lyonu na tle koncepcji *recirculatio*, poprzez którą została niejako wyeliminowana koncepcja *anakyklesis* reprezentowana przez filozofię pogańską. E. Dal Covo omówił następnie aktualny stan badań nad mariologią Tertuliana. W swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na brak jakiegokolwiek całościowego i wyczerpującego monograficznego opracowania tej materii. Dotychczas doczekały się jedynie omówienia takie zagadnienia, jak macierzyństwo Maryi (D'Alès, Cantalamessa, Moingt, Studer, Struve); dziewictwo *ante partum* (D'Alès, Mahè, Branchesi, Bernardi); dziewictwo *in partu* (H. Koch, Vagaggini, Cantalamessa, Mahè, Madoz); dziewictwo *post partum* (De Aldama, Spedalieri, H. Koch, Branchesi), Maryja a Kościół (Calabuig, Jouassard, Orbe, Mahè); egzegeza starotestamentalna w kluczu mariologicznym (Simonetti, Martinello, Pasculli). Mówca dokonując analityczno-krytycznej recenzji *status quaestionis* podkreślił, iż powyższe zagadnienia zostały jego zdaniem rozpatrzone w sposób cząstkowy i niezadowalający.

F. Cocchini przedstawił następnie mariologię Orygenesesa, biorąc pod uwagę niektóre teksty Aleksandryjczyka, występujące w kontekście jego polemik z doketami, ebionitami, marcjonitami i Zydami, gdzie cytuje on Ga 4, 4; Rz 8, 3; Łk 1, 41—42 oraz Iz 7, 10—14. Wzmianki o Maryi mają na celu podbudowanie chrystologii, stąd też spełniają funkcję tylko instrumentalną. O wiele ważniejsza wydaje się interpretacja, jaką stosuje Orygenes względem słów wypowiedzianych przez Dziewicę z Nazaretu, znajdujących się w Ewangelii Łukasza 1, 34; 1, 38; 1, 46—56; 2, 48. Z analizy twierdzeń Aleksandryjczyka wynika nowość w traktowaniu postaci Maryi. Nie jest Ona bowiem jedynie tym Kościół (jak interpretował Ireneusz), lecz stanowi figurę każdego z poszczególna wierzącego, który jest wezwany do utożsamienia się z Nią, przyjmując za swoje Jej słowa. V. Grossi omówił z kolei postać Maryi w przedniejskich źródłach herezjologicznych, które powstały bądź też dotarły do nas w języku łacińskim. Do nich należą: *Philosophumena* św. Hipolita Rzymskiego, *De praescriptione haereticorum* Tertuliana oraz rozdziały 46—53 anonimowego dzieła pt. *Adversus omnes haereses*. R. Iacangelo przedstawił aspekty literackie *Sub tuum praesidium*. Modlitwa ta, jak zaświadcza egipski papirus Ryland 470, odkryty w 1917 r., pochodzi z III w., tj. z okresu przed Soborem Nicejskim. Mówca zwrócił uwagę na elementy kompozycyjne tej modlitwy, poddając również analizie podstawowe terminy, jakie w niej występują. A. M. Triacca mówił także na temat *Sub tuum praesidium*, ukazując na tym przykładzie sposób, w jaki przeżywanie wiary (*lex vivendi*), przekształcało się w modlitwę (*lex orandi*), co z kolei usankcjonował Kościół (*lex credendi*) na Soborze Efeskim w 431 r.

Dwa ostatnie wystąpienia dotyczyły przedniejskiej ikonologii maryjnej. A. Quacquarelli omówił jej założenia podkreślając, iż w ikonografii trzech pierwszych wieków Matka Chrystusa jest przedstawiana w formie jak najbardziej ludzkiej. Starożytni malarze nie umieszczali w swoich obrazach niczego zbytecznego. Jest to prostota podobna do tej, jaka cechuje prozę Ignacego z Antiochii. Z kolei F. Bisconti przedstawił symbolikę ikonografii mariologicznej trzech pierwszych wieków. Rozpoczął od prezentacji najstarszego znanego dotychczas fresku znajdującego się w katakumbach Pryscylli, który powstał pod koniec II lub w pierwszych latach III w. i przedstawia *Virgo lactans* z Dzieciątkiem na łonie w towarzystwie proroka (Balaama, Izajasza, Micheasza, Dawida?), wskazującego na gwiazdę. Na tym obrazie Maryja widnieje jako ta, poprzez którą realizuje się w fakcie Wcielenia Boży plan zbawienia. Obydwie ekonomie testamentalne zbiegają się w postaci Jezusa Chrystusa. Komponent narracyjny łączy się tutaj z komponentem symbolicznym (*Virginitas in partu*). Z tego samego okresu pochodzą dwa freski: jeden z katakumb Pryscylli, drugi natomiast z katakumb Piotra

i Marcelina, ukazujące Madonnę na tronie, która przyjmuje zwiastowanie od bezskrzydłego anioła. W tych przedstawieniach wyraża się wiara w Boskie Macierzyństwo Maryi i w to, że jest Ona Królową Dziewic. Na epitafium z III w., znajdującym się w Muzeach Watykańskich, widnieje Madonna z Dzieciątkiem na łonie w towarzystwie proroka, wskazującego na gwiazdę, oraz na Magów, którzy przynoszą dary. Trzy doniosłe wydarzenia, tzn. proroctwa mesjańskie, Narodzenie i Epifania — wszystko to jest ujęte w *imago brevis*. I tutaj znowu Maryja występuje jako ta, poprzez którą przyszedł na świat Zbawiciel rodzaju ludzkiego.

ks. Jan Gliściński SDB, Warszawa-Łomianki